

zil olmasının da gösterdiği gibi müslümanların üzerine karanlık bir gece gibi çöken müşrik baskısı ilelebet sürüp gitmeyecektir; çünkü ufukta ümit ışıkları belirmiş, İslâm'ın gelişme kaderiyle ilgili fecir baş göstermiştir. Küfrün ve zulmün sonunun yaklaşmakta olduğuna ardarda yapılan yeminlerle dikkat çekildikten ve akli erenler için bundan daha etkili yemin olamayacağı da vurgulandıktan sonra (âyet 5) Âd ve Semûd kavimlerinin ve firavunun inananlara yaptıkları zulümler sebebiyle nasıl helâk oldukları anlatılır. Güçlerine güvenip iman ehline baskı uygulayan bu zalimlerin üstüste inen kamçılar gibi felâket üstüne felâkete uğratılarak helâk edildikleri birer ibret tablosu şeklinde gözler önüne serilir. Geçmiş kavimlerden verilen bu örnekler gerek Mekke müşriklerine gerekse onların yolunda olanlara bir uyarı niteliği taşır. Burada Allah'ın olup biten her şeyi gördüğünü ve gözetlediğini vurgulayan âyetle sürenin birinci bölümü sona erer (âyet 14). Bu uyarıların ardından insanoğlunun zaafılarını dile getiren âyetlere yer verilir ki bu zaafılar toplumları kötü âkibetlere sürükleyen sebeplerdir ve insanın bencilliğinden kaynaklanır. Bencillik de yüce yaratana karşı güven eksikliği şeklinde kendini gösterir. Rabbi insanoğlunu denemek için ona bol bol rızık verecek ol- sa hemen sevinir ve bunu O'nun bir ikramı kabul eder. Fakat rızık biraz daraldığında hemen rabbi tarafından kahra uğradığını söylemeye yeltenir ve sızlanmaya başlar. Halbuki o bolluk zamanında da yetimlere ve kimsesizlere kollayıp gözetmez, bunun için ön ayak olmaz, mirası helâl haram demeden yer, mala mülke karşı aşırı düşkünlük gösterir (âyet 15-20). Azgınlık ve taşkınlıkları sebebiyle helâk edilen kavimleri haber veren âyetlerin ardından varlıklı kesimin

bencilliğini ve mal hırsını dile getiren âyetlere yer verilmesi, aslında bu zaafıların toplumlar için birer çöküş sebebi olduğunu vurgulamak içindir. Toplum düzeninin bozulmasına bir işaret olmak üzere bunun ardından yeryüzünün parça parça olup dağılacağını ve kıyamet gününün kesin olduğunu bildiren âyetler gelir (âyet 21-30). O gün herkesin Allah huzurunda hesaba çekileceği ve cehennemnin bütün dehşetiyle ortaya çıkacağı, inkârcı azgınlara pişman olacağı, fakat son pişmanlığın fayda vermeyeceği bildirilir. O gün kimsenin kimseden yardım göremeyeceği ve hiç kimsenin bir başkasının yerine cezalandırılmaya-acağı vurgulandıktan sonra süre, nefsanî hırslarına gem vurup gönül rızası ve teslimiyetle rabbin emirlerine itaat edenlerin kendileri gibi iyilerin arasına katılacaklarını ve cennete gireceklerini müjdeleyen âyetle sona erer.

Fecr süresinin faziletine dair Übey b. Kâ'b'dan rivayet edilen ve bazı tefsir kitaplarında yer alan (meselâ bk. Zemahşerî, IV, 254; Beyzâvî, II, 604), "Kim Fecr süresini söz konusu on gecede okursa affedilir; kim onu diğer günlerde okursa kıyamette kendisi için bir nur olur" mealindeki hadisin mevzû olduğu kabul edilmiştir (İbnü'l-Cevzî, I, 239-241; Zerkeşî, I, 432).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fcr" md.; Tirmizî, "Tefsir", 89; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1405/1984, XV, 168-169; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), IV, 249-254; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât* (nşr. Abdurrahman Muhammed Osman), Medine 1386/1966, I, 239-242; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, İstanbul 1314, II, 604; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtâ* [baskı yeri yok], 1403/1983 (Dârü'l-Fikr), VIII, 466; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 432; İbn Hacer, *el-Kâfi's-şâf* (Zemahşerî, *el-Keşşâf* [Beyrut] içinde), IV, 184; Süyûtî, *el-İtkân* (Bugâ), I, 29, 31, 40; Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, XXX, 119; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân* (trc. Muhammed Han Kaya'nî v.dğr.), İstanbul 1990, VII, 107.

EMİN IŞIK

FEDÂİHU'İ-BÂTİNİYYE

(فضائح الباطنية)

Bâtîniyye gruplarının görüşlerini reddetmek amacıyla Gazzâlî (ö. 505/1111) tarafından kaleme alınan eser.

V. (XI.) yüzyılda Bâtînîler bir taraftan Fâtımî Devleti'nin siyasi gücü, diğer taraftan kurdukları terör teşkilâtlarının faaliyetleri sayesinde özellikle Abbâsî hilâfetinin sınırları içinde baskılarını hissedilir derecede arttırmışlardı. Halife el-Müstazhir - Billâh (1094-1118), bu tür boz-

guncu faaliyetlere karşı sürdürülen siyasi mücadeleleri ilmî bakımdan da desteklemek ve Abbâsî halifesinin meşrû olmadığı tarzındaki yoğun Bâtînî propagandasını tesirsiz hale getirmek için Gazzâlî'den konuyla ilgili bir eser yazmasını istedi. Halifenin isteğini kabul eden Gazzâlî eserinin adını bu sebeple *Fedâ'ihu'l-Bâtîniyye* ve *fezâ'ilü'l-Müstazhiriyye* olarak belirlediğini kitabının mukaddimesinde kaydeder (s. 3-5). Kitap bazı kaynaklarda *el-Müstazhiri* şeklinde de geçmektedir (Abdurrahman Bedevî, s. 82). Gazzâlî'nin bu eserini siyasi otoritenin baskıları sonucu telif ettiği yönünde Bâtînî yazarlarca ileri sürülen iddianın (*Dâmiğu'l-bâtıl*, nâşirin mukaddimesi, I, 17) gerçekte ilgisi yoktur. Nitekim müellif, birçok âlim arasından bu iş için kendisinin seçilmesinden şeref duyduğunu belirtir (s. 4; ayrıca bk. Watt, s. 62).

Eser bir mukaddime ile on babdan meydana gelir. Birinci babda kitapta uygulayacağı metodu açıklayan Gazzâlî, ikinci babda fırka mensuplarının çeşitli zamanlarda Bâtîniyye, Karâmita, İsmâiliyye gibi on kadar isimle anılmalarının sebeplerini anlatır ve bir mezhep olarak kuruluş amaçlarının İslâm varlığını ortadan kaldırmaktan ibaret olduğunu açıklar. Bâtînîler'in, kendi ideolojilerini benimsetmek amacıyla kullandıkları taktikleri (hiyel) dokuz noktada özetleyen müellif, bu akımın bütün sakatlıklarına rağmen yayılma şansı bulmasının sebeplerini üçüncü babda inceler ve dördüncü babda fırkanın temel görüşlerine geçer. Gazzâlî burada Bâtînîler'in ilâhiyyât konusunda bazan akıl ve nefis adı da verilen "sâbık" ve "tâlî" diye iki ilâh kabul ettiklerini, peygamberi, kendisine tâlî vasıtasıyla sâbıktan saf kutsî kuvvet intikal eden kimse olarak nitelediklerini belirtir. Her asırda kendisine başvurulacak mâsum bir imamın gerekli olduğu şeklindeki Bâtînî imâmet düşüncesini anlatır. Ardından fırka mensuplarının kıyameti, peygamberden sonra onun şeriatını nesheden altıncı imamın zuhuru olarak te'vil edip bütün müslümanlarca benimsenen âhîret hallerini inkâr ettiklerini nakleder. İmamın belirttiklerinin dışında kalan dinî emir ve yasakların tamamen mânâsız olduğuna inandıklarını açıkladıktan sonra Bâtînîler'in mutlak ibâha görüşünü benimsediklerini kaydeder. Beşinci bab, Bâtînîler'in nasların zâhirine getirdikleri te'villere dair örneklerle ve bunların reddiyle ilgilidir. Altıncı babda, bilgi edinmenin akıl yoluyla değil mâsum imamın öğretmesiyle mümkün

Fecr süresinin neshi hattıyla yazılmış ilk âyetleri

olduğu şeklindeki Bâtınî iddiaları ele alınarak bunlar kesin delillerle iptal edilir. Kitabın yedinci babı imâmet konusuna ayrılmıştır. Burada imâmetin nasla sabit olduğu, imamların küçük büyük her türlü günahahtan korundukları ve her şeyin bilgisine sahip bulundukları şeklindeki iddialar çürütülür. Sekizinci bab İslâm dininin Bâtınîler hakkındaki hükmüne dairdir. Müellif, Bâtınî düşüncelerin bir kısmının sapıklık ve bid'at çerçevesine girdiğini, bir kısmının ise tekfiri gerektirdiğini, küfrüne hükmedilenlerin mürted statüsünde bulunduğunu belirtir. Gazzâlî kitabının dokuzuncu babında, yaşadığı çağda herkesin itaat edeceği meşrû imamın el-Müstazhir - Billâh olduğunu ispata çalışır ve meşrû bir devlet başkanında bulunması gereken nitelikleri açıklar. Onuncu babda ise devlet başkanının, görevini meşruiyet içinde yürütmesi için yerine getirmesi gerekli olan ilmi ve amelî vazifelerini konu edinir.

Aralarında mevcut muhteva benzerliği sebebiyle *Fedâ'îhu'l-Bâtîniyye*'nin önemli kaynaklarından birinin Abdülkâhîr el-Bağdâdî'ye ait *el-Farq beyne'l-İrâk* olduğunu söylemek mümkündür. Bâtınî âlim ve dâîlerinden Ali b. Muhammed b. Velîd (ö. 612/1215) Gazzâlî'nin bu kitabına hacimli bir reddiye yazmış ve mukaddimeden kitabın sonuna kadar bütün görüşlerini tek tek cevaplandırmaya çalışmıştır. Ancak Mustafa Gâlib tarafından iki cilt halinde yayımlanan eserden (Beyrut 1403/1982) anlaşıldığı üzere Bâtınî müellifi, hakaret dolu bir üslûpla kaleme aldığı kitabında ilmi ve tarafsız bir yöntem kullanmamış, büyük müslüman çoğunluğunun, hatta yer yer mütedil Şîa'nın bile kabul edemeyeceği görüşlerle Gazzâlî'yi eleştirmek istemiştir. Buna karşılık Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile Şemseddin es-Sehâvî eserlerinde tasvîpîk ifadelerle Gazzâlî'nin kitabına atıfta bulunmuşlardır (*el-Fütûhât*, V, 158-159; *el-İ'ân bi't-tevbih*, s. 49-50).

Fedâ'îhu'l-Bâtîniyye'nin bilinen iki yazma nüshasından biri British Museum'da (Or., nr. 7782), diğeri Fas Karaviyyîn Camii Kütüphanesi'ndedir (H. L., nr. 4428). Eserin ilk neşri, otuz beş sayfalık Almanca bir mukaddime, yetmiş yedi sayfalık bir muhteva tahlili ve seksen bir sayfa tutan metinle birlikte *Streitschrift des Gazzâlî gegen die Bâtîniyya-Sekte* adıyla I. Goldziher tarafından gerçekleştirilmiştir (Leiden 1916). Goldziher bu çalışmasını, o sırada tek nüsha olarak bilinen ve asıl metnin üçte biri kadar olan

British Museum nüshasına dayandırmıştır. Eserin iki nüshaya dayanan tam neşri ise on altı sayfalık bir değerlendirme ve 225 sayfalık metin halinde Abdurrahman Bedevî tarafından yapılmıştır (Kahire 1383/1964). Ali b. Muhammed b. Velîd'in reddiyesi yayımlandıktan sonra Bedevî neşrinin *Fedâ'îhu'l-Bâtîniyye*'nin tamamını ihtiva ettiği ve eserin Gazzâlî'ye ait olduğu konusundaki bilgiler kesinlik kazanmıştır.

Fedâ'îhu'l-Bâtîniyye'nin, bilginin kaynağını mâsum imamın oluşturduğu ve elde edilmesinin de onun öğretmesine bağlı bulunduğu yolundaki Bâtınî iddialarını çürüten altıncı babını Gazzâlî *Kitâbü Kavâşımı'l-Bâtîniyye* ismiyle yeniden kaleme almıştır. Bu risâle Ahmet Ateş tarafından Türkçe'ye çevrilerek yayımlanmıştır (*ACİFD*, III/1-2 [1954], s. 23-44). *Fedâ'îhu'l-Bâtîniyye*'nin bazı bölümleri Goldziher neşri esas alınarak Miguel Asin Palacios tarafından İspanyolca'ya tercüme edilmiştir (*Algazel, El Justo en La Creencia, Compendio de teologia dogmatica*, Madrid 1926). Avni İlhan, Abdurrahman Bedevî neşrini esas alıp eserin tamamını *Bâtîniğin İcyüzü* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir (Ankara 1993).

BİBLİYOGRAFYA:

Gazzâlî, *Fedâ'îhu'l-Bâtîniyye* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1383/1964; Bağdâdî, *el-Farq* (Abdülhamîd), s. 281-312; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 191-198; Ali b. Muhammed b. Velîd, *Dâmîgu'l-bâtil ve hafû'l-münâdil* (nşr. Mustafa Gâlib), I-II, Beyrut 1403/1982; a.e., nâşirin mukaddimesi, I, 9-18; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, V, 158-159; Sehâvî, *el-İ'ân bi't-tevbih*, Kahire 1349, s. 49-50; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1274; M. Bauges, *Essai de chronologie des oeuvres de al-Ghazali* (Algazel), Beyrut 1959, s. 31; Abdurrahman Bedevî, *Mu'elleftü'l-Gazzâlî*, Küveyt 1977, s. 82-84; W. Montgomery Watt, *Müslüman Aydın* (trc. Hanifi Özcan), İzmir 1989, s. 62-65; Ahmet Ateş, "Gazzâlî'nin Bâtınîlerin Belini Kuran Delilleri: Kitâb Kavâşımı al-Bâtîniyya", *ACİFD*, III/1-2 (1954), s. 23-44.

AVNİ İLHAN

FEDÂİHU'L-MU'TEZİLE

(فضائح المتزيلة)

İbnü'r-Râvendî'nin (ö. 298/910) Mu'tezile mezhebinin tenkit etmek için kaleme aldığı ve Ebû'l-Hüseyn el-Hayyât'ın *el-İntişâr ve'r-red* adlı kitabıyla cevaplandırıldığı eser (bk. el-İNTİSÂR).

FEDÂİL

(bk. FEZÂİL).

FEDÂLE b. UBEYD

(فضالة بن عبيد)

Ebû Muhammed Fedâle b. Ubeyd
b. Nâfîz (Nâkîd) el-Ensârî
(ö. 53/673)

Sahâbî.

Medineli olup Evs kabilesinin Benî Amr b. Avf koluna mensuptur. Medine'de İslâmiyet'i ilk kabul edenlerden ve ehl-i Suffe'den (Ebû Nuaym, II, 17) biridir. Şair olduğu söylenen (Kelbî, I, 372) babası hakkında bilgi bulunmamakta, annesi Ukbe (Akabe) bint Muhammed el-Ensârîyye'nin sahâbî olduğu anlaşılmaktadır. Fedâle, Uhud ve Hendek gazveleri başta olmak üzere Resûlullah'ın bütün gazvelerinde ve Bey'atürrıdvân'da bulundu. Bey'atürrıdvân'a katılan sahâbîlerin en küçüğünün Fedâle olduğu iddiasını, onun Uhud Gazvesi'nde bulunduğu dair rivayetle ve bilhassa Muâviye devrinde Yemen valiliği yapan oğlu Ma'n'ın sahâbî olduğu (İbn Hacer, VI, 192) haberiyle bağdaştırmak mümkün değildir. Ancak Bey'atürrıdvân'da bulunanlar arasında en son onun vefat ettiği belirtilmektedir.

Fedâle'nin Suriye fetihlerine katıldıkdan sonra Dimaşk'a yerleştiği anlaşılmaktadır. Dimaşk Kadısı Ebû'd-Derdâ hastalandığı zaman Muâviye onu ziyaret ederek kendisinden sonra yerine kim uygun gördüğünü sorduğunda Ebû'd-Derdâ Fedâle b. Ubeyd'i tavsiye etti; 32 (652) yılında ölünce de Muâviye Fedâle'ye Dimaşk kadılığını teklif etti. Fedâle bu vazifeden affını istediye de Muâviye'nin ısrarı üzerine göreve başladı. Kendisine çok güvenen Muâviye devlet merkezinden ayrıldığı zamanlarda onu yerine vekil bıraktı. Fedâle'nin Hz. Osman taraftarı olduğu, Medineli birkaç sahâbî gibi onun da Hz. Ali'ye biat etmediği belirtilmektedir (Taberî, IV, 429-430). Fedâle'nin Mısır seferine kumandan olarak katılıp fetihden sonra orada kadılık yaptığı ve deniz işlerine baktığı, yine Muâviye devrinde Bizans'a yapılan deniz seferlerinden birine kumanda ettiği (Nevevî, I/1, s. 50), Taberî'nin kaydettiği bir rivayete göre Akdeniz'in Tunus kıyılarındaki Cerbe adasını 49 (669) yılında ilk defa onun fethettiği ve bir kışı burada geçirdiği (*Tarih*, V, 232), Muâviye ile birlikte Kıbrıs seferine katıldığı (Belâzürî, s. 220) bilinmektedir. Tâbiünden Sümâme b. Şüfey, Rodos adasında vefat eden bir arkadaşlarının cenazesinde Fedâle ile birlikte bulunduklarını söylemektedir (Müslim, "Cenâ'iz", 9).